

Kalendorinių papročių pabiros Pilviškių apylinkėse

Libertas Klimka

Įvadas. Tradiciniai papročiai – tai gyvenmenos tam tikrame socialiniame taisyklės; jie yra pamatiniai ir dvasinės kultūros konstrukto sandai, formuojantys vietinę tapatybę. Papročius į sistemą sujungia kalendorinis žemės ūkio darbų ratas. Augmenijos lapų ir žiedų sklaida, vaisių branda, žiemos sąstingis – šie cikliniai gamtos reiškiniai seka saulės kelionę dangaus skliautu. Lygiai taip metų ritmu sukasi ir ūkininko darbai bei rūpesčiai, pabaigtuvės ir šventės. Visa tai sudėtyta į tradicinių papročių kalendorių, kurio taisyklės, tapusios papročiais, būdavo perduodamos iš kartos į kartą. Svarbios ūkininkavimo taisyklės bendruomeninėje atmintyje sustiprinamos, suteikiant joms liaudiškų tikėjimų formą, taip pat susiejant su bažnytinėmis šventėmis.

Kiekviename Lietuvos etnografiniame regione žemdirbystės papročiai yra kiek skirtingi: nelygu kokia dirvos kokybė, žemės ūkio naudmenų rūšys, žemės įdirbimo būdai ir padargai. Tam įtakos galėjo turėti net ir labai tolimas, gal net gentinės bendruomenės sanklodos papročių paveldas. Todėl yra prasminga atskirai tyrinėti kiekvieno krašto etnožiniją, išryškinant vietinius jos bruožus (Klimka, 2004, 54–58).

Šiame straipsnyje apibendrinamos Pilviškių valsčiaus gyventojų tradicinių kalendorinių papročių žinios; iš esmės tai yra kolektyvinės atminties XX a. pabaigoje tyrimas. Šio straipsnio objektas – kaimo vyresniojo amžiaus žmonių tradiciniai kalendoriniai papročiai ir liaudiški tikėjimai. Medžiaga lauko tyrimais buvo renkama 1981 m. Vilniaus universiteto kraštotyriminkų ramuvos ekspedicijos metu; ji buvo papildyta 1994–2012 m., anketuojant pagal platesnę klausimyną (Klimka, 1995, 141–146). Palyginimui pateikiama ir keletas retesnių papročių, užrašytų XX a. pirmoje pusėje į Lietuvių mokslo draugijos (LMD) ir tautosakos archyvų (LTA) fondus. Kalendoriniai papročiai Pilviškių valsčiuje anksčiau nedaug tebuvo tyrinėti. Etnografų dėmesio nepatraukė gal ir todėl, kad žemės ūkis čia plėtotas gana moderniai, pagal kaimyninės Prūsijos pavyzdį. Ir senolių išminties patarimai, mitinės atodairos, nebetekę praktinės naudos, greit ėmė dilti iš žmonių atminties. Pilnam kalendoriniam ciklui atstatyti surinktos Pilviškių apylinkėse medžiagos mažoka, tačiau atskiri vietiniai bruožai yra išraiškingi ir saviti, papildantys bendrą lietuvių tradicinio kalendoriaus bei jo raidos suvokimą.

Tradicioniai kalendoriniai papročiai ir liaudiški tikėjimai – ši kolektyvinė atmintis – atspindi labai giliai žemdirbiškojo etnosą patirtį. Joje apibendrinti šimtmečiais kaupiami gamtos stebėjimai, pastebėtos subtilios fenologinių reiškinių sąsajos. Lietuvių kalendoriniuose papročiuose galima išvelgti tiek archajiškojo mėnulio kalendoriaus reliktų, tiek agrarinės magijos elementų iš vėliau susiformavusių sezoninių žemdirbystės ciklų. Tradicinio kalendoriaus bruožų, kitados buvusių gyvenmenos taisyklėmis, ilgo išlikimo

Straipsnis „Vermės“ leidyklai įteiktas 2020 07 27, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2020 10 15, pirmą kartą paskelbtas 2023 02 03 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2023-2/73-336/EL.

priežastis – santykinai objektyvus jų pobūdis, išreiškiantis dangaus šviesulių periodinio judėjimo įtaką augmenijos ir gyvūnijos bioprocesams. Ypatingas dėmesys čia mėnuliui, nuo kurio atmainų priklauso žemės syvų tekėjimas augalo skaidulomis (Klimka, 2009). Taigi visa tai buvo ne tik pagarbos duoklė protėvių kultūros paveldui, bet ir praktiškai vertingos ūkininkavimo žinios. Atodairos į mėnulio fazę tebepraktikuojamos kai kuriuose pavasario bei rudens darbuose ir šiandien.

1. Pavasarėjančią gamtą stebint. Apie būsimus žemės ūkio darbus kaime pradedama galvoti, vos tik pasirodžius pirmiesiems prabundančios gamtos požymiams. Kokie bus ateinančių metų orai ūkio darbams? Ar lietingi, ar sausringi ir kada kokie? Kokioje dirvoje kurias kultūras sėti, sodinti?

Šie kasmetiniai žemdirbio rūpesčiai sprendžiami, atsiklausus senolių išminties apie gamtos reiškinių sąsajas. Ir pradedant jau žiemos šventinėmis dienomis. Štai sakoma, kokia Kūčių diena – toks bus ir Šv. Jonas [13]. Jei tądien pučia pietų vėjas, tai vasara būsianti šilta, jei iš šiaurės – šalta [2]. „*Jei per Kūčias sninga, vasara bus lietinga*“ [12, 20]. Kūčių naktį ypatinga atida būdavo skiriama ūkio gyvuliams: „*kad jų niekas negalėtų užkerėti, reikia išvalyti visas rindas, lovius, ir tuokart jiems neduoti esti*“ (LMD I 580/2–3). Šaltos Kalėdos pranašaujančios šiltas ir malonias Velykas [13]. Šią metų šventę apibūdina toks priežodis: „*Atėjo Kalėdos – gaspadoriams bėdos*“ [19, 20]. Mat samdiniams ir piemenukams privalu sumokėti sutartą atlyginimą. O iš gero gaspadoriaus samdiniai parsineša ir *paviržio* – kepalą duonos, pyragą, karkos [13, 23]. Dosniai tada, jeigu norėdavo sutarti ir kitiems metams. Vakarai nuo šv. Kalėdų iki Trijų Karalių vadinami *tarpušvenčiais, tarpukalėdėmis*; tada namuose visa šeimyna [12, 16, 34, 35]. Namuose poilsis, sakydavo, kad ilgieji, arba tarnų, tarpukalėdžių vakarai yra šventi, tad nevalia nei megzti, nei verpti [30, 36]. Juolab nekuldavo, gironomis nemaldavo, nes susirgtų gyvuliai [14]. Jaunimas rengdavo vakarones su pasišokimais [15, 18].

Per Tris Karalius diena jau pailgėjanti per gaidžio žingsnį. Tai įdomus palyginimas, savo kilme menantis archajiškus kalendorinius matavimus, kai būdavo stebima saulės padėtis horizonte tekos ar laidos metu.

Kaimynus tarpušvenčiais su gerais palinkėjimais, pajuokavimais, oracijomis ir giesmėmis aplankydavo *Trys Karaliai*. Jie su lininėmis barzdomis, aukštomis kepurėmis ar karūnomis, ilgaus baltais rūbais, išpuoštais blizgučiais [5, 15, 16], nešini skambučiu [33], ilgomis lazdomis su barškalu [6]. O su jais – ir gausi palyda: angelas, muzikantas, meška, garnys, karalienė, velniai, *čigonka* su vaiku [1, 28], dar ir *bezdžionka* [8]. Velnias smagiai šokdindavo *čigonką* [5], o kad jo uodegos kas nenutrauktų, būdavo ją prisismaigstęs adatų [6, 11]. Betgi įdomiausia – kai į sodybą įgarma tarpušvenčiais po kaimus *kareivių* vedžiojamas *šyvis*. „*Šyvukas būdavo parėdytas taip: užpakaly rėtis, prieky galva arklio, o per vidurį vyras*“ [2, 33]. Tokį arklį sudarydavo vienas arba net du jauni vyrai [4, 10, 13, 30]. Šyvį lydėdavo 6 kareiviai, ginkluoti mediniais kardais, ir jų karininkas, taip pat meška, čigonas ir *čigonka* [15, 23]. Persirengėliai pasibeldavo į turtingesnius namus, jų vyresnysis klausdavo: „*Ar galėtume šyvuką pašokinti?*“ Gavus leidimą, šyvis stuboje pirmiausia rodydavo savo paklusnumą – „*šyvis klaupia, piestu stoja*“ [19], o tada – miklumą, šokdamas per suolą (*uslaną*) ar net per du [2, 4, 27]. Jeigu jam nepavykdavo peršokti, „*čigonas mušdavo su kančiu*“ [1, 33]. *Kareiviai* visus pralinksmindavo pašokę

„*Noriu miego, saldaus miego*“ [4, 9]. Persirengėlius žmonės vaišindavo, apdovanodavo ir pinigais, sakydami – „*šyvukui ant avižų*“ [13, 23]. Trijų Karalių dieną susirinkęs jaunimas vaišindavosi švęsdami *Šyvio galvos nukirtimą* [27]. *Šyvio šermenis* rengdavo ir antrą Velykų dieną [6]. Kaip žinia, šyvio šokdinimo paprotys žinomas tik Suvalkijos etnografiniame regione; Pilviškių apylinkėse jis gyvavo iki Antrojo pasaulinio karo [11, 14, 29, 32].

Nuo Kalėdų iki Užgavėnių tęsiasi *Mėsiedas* [3]. Žiemos vidurys – sausio 25-oji, šv. Pauliaus atsivertimas [12]; sakoma, tądien barsukas iš olos išlenda apsidairyti. Jei pamato savo šešėlį, išsigąsta jo, vėl slepiasi migyje – tai pavasaris dar negreit ateis [5, 6]. „*O meška tądien savo irštvoje tik sučepsi ir ant kito šono verčiasi*“ [13, 14]. Kartais šis viduržiemio tikėjimas nukeliamas į vasario 2 dieną, Grabnyčias, bažnytinę Kristaus paaukojimo šventę [9]. Tądien bažnyčioje šventinamos graudulinės žvakės, kurios degamos prie mirštančio ar prie velionio (*nabašniko*). „*Kiekviena mergina, kai eidavo į marčias, turėdavo kraičio skrynią. Į jos prieskrynį susidėdavo į lininę skepetą susuktas grabnyčias; jei numirs, tos žvakės bus uždegtos prie mirusios*“ [19]. Uždegdavo graudulinę, ir jei kam iš šeimynykščių suskaudavo peršalus gerklę [18].

Šv. Agotos dieną, vasario 5-ąją, bažnyčioje pašventinta duonos riekutė gelbstinti gaisrui užsiplieskus. „*Tada reikia atnešti šv. Agotos duonos ir įmesti į ugnį. Tačiau reikia žinoti, kaip įmest tą duoną, iš kurios pusės atsistot, kad ugnis pradėtų suktis, ir tada ją išvesti. Blogai įmetus duoną, ugnis skersai gyvenvietės eina*“ [33]. Be to, duonos reikia mesti į visus keturis degančio namo kampus – tada, bėgant šalin, ugnis nuseka iš paskos, kitų pastatų neuždega [4, 15, 21, 36]. Naują pastatą statant, kertėn tarp sienojų įdėdavo šv. Agotos duonos kriaukšlelį [24]. Senovėje tądien būdavo šventinami ir rugiai, jų įpildavo sėklon [26].

Pirmas kalendorinis pavasario mėnuo – kovas; tada ir linksmoji Užgavėnių šventė. Moterys iki jos stengdavosi užbaigti verpimą, nes „*Užgavėnių diedas kuodelius sumindo, suvelia*“ [1]. Per Užgavėnės būtina pasivažinėti, kad linai gerai augtų [8, 25, 33, 34]. Taip ir „*Kanapinis Lašininį išlydi*“ [10, 17]. Važinėdavosi su *skambalais* ir dainuodami [2, 19, 23]. Vaikams ant ledo karuselę padarydavo, rogutes prie sukamos karties pririšę [26]. *Kanapinis* su *Lašininium* apsilankydamas ir į namus. *Kanapinį* lengva atpažinti – susijuosęs kanapiniu pančiu, o *Lašininis* – pilvotas [26]. Tiedu juokais stengdavosi ką nors nugvelbti, ypač šeiminkės šventei paruoštų mėsiškų valgių [28, 34]. Tada mama vaikams gavėnią taip paaiškino: „*Jau Kanapinis išnešė lašinius, tik pančiai liko*“ [19].

Valgių Užgavėnėms reiktų pasiruošti dvylika, tiek kartų būdavo ir valgoma [12, 33]. Užgavėnių vaišėms virdavo spurgų (*kropelių*) [1, 25, 35], kumpį su kruopomis [26], kepdavo kugelį su rūkyta karka, miltinių su mėsa, šutindavo pupų [19], kepdavo juodų miltų blynų [22]. Pelenų dieną (*per Papelčių*) iš bažnyčios parneštais pelenais barstydavo namiškiams galvas, kad jų neskaudėtų [4, 10]. Tądien vyrai važiuodavo į turgų „*dantų praplauti*“, parveždavo silkių gavėnios metui [23, 24, 34].

Sakoma, jeigu per Užgavėnės dar yra sniego, tai ir Velykoms jo užteks [4]. O jei ši diena sausa, tai ir pavasaris bus nelietingas [14]. Taigi orų spėjimai daugiausia būdavo daromi per išskirtines kalendorines datas – šventines dienas. Bet ir gamtiniai požymiai tam yra svarbūs. Štai eglės daugiau kankorėžių užsiaugino

viršūnėje, o ne ant žemesnių šakų, – vadinasi, ateinanti vasara bus sausa. Todėl pagrindiniams pasėliams reiktų parinkti žemesnę dirvą [8].

Ypatingas dėmesys numatant būsimus metų orus būdavo kreipiamas į kovo mėnesio pradžią. Buvo sakoma, jei kovo pirmoji diena graži, bus gražus ir visas pavasaris. Kovo antroji diena rodanti vasaros orus, trečioji – rudens [4], o ketvirtoji – ir žiemos [14]. Šis spėjimų paprotys – neabejotinai iš amžių glūdumos, kai metų laikas būdavo pradedamas skaičiuoti nuo pavasario. Didžiosios pavasario šventės – šv. Velykų – orai taip pat laikyti pranašiškais [9]. Jei tą rytą teka skaisti saulė, tai ir visi metai bus sėkmingi, o geri orai išsilaikys bent iki liepos [6]. Teką ji linksmi, sakoma, net pasišokėdama [14]. Svarbi ir vėjo kryptis velykrytį: jei pučia šiaurys, vasara bus šalta, jei vakaris – lietinga, o pietys žada šiltą vasarą [9]. Koks vėjas per Velykas, toks vyraus ir iki Sekminių [24]. O jei Didžioji savaitė buvo graži, tokio galima tikėtis ir rudens [12].

Velykų šventės atributika galias išlaiko per visus metus. Verbų sekmadienį pašventintos kadagio šakelės būdavo pakišamos po gegne (*sparu*) apsaugai nuo perkūno įtrenkimo [4, 14, 30, 31], arba laikomos užkištos už šventųjų paveikslo (*abrazdo*) [26]. Žinoma, prieš tai jomis nuplakus (*nuverbijus*) užsimiegojusius namiškius. Verbų spygliukais būdavo aprūkomas stubos vidus, kai užeidavo rūstus audros debesis [12, 35]. Prieš kunigo kalėdojimą lygiai taip namus paruošdavo [25, 32]. Pirmą kartą išgenamus į ganiavą gyvulius ar einant bičių kopinėti irgi parūkydavo šventintais kadagiais [24, 31]. Didįjį šeštadienį iš bažnyčios šventoriuje sukurtos ir pašventintos ugnies parnešdavo smilkstančių angliukų viryklei (*mašiniai*) iš naujo užkurti [21, 24, 31]. Kartu ir pašventinto vandens, kurio įpildavo į šulinį, pašlakstydavo stuboje, prie ligonio [1, 6, 33], juo palaimindavo ir rugius [18].

Velykinius margučius dažydavo „*kaip kas akvatija*“: svogūnų lukštais, alksnio žieve [3, 7, 31], samanomis nuo šiaudinių stogų, šieno nuobiromis [37], ažuolo žieve [6], rugių želmenimis, alksnių žirginėliais (*burūkais*) [4, 14, 20], nuspalvintu vašku [18], dažais (*kvarbute*) [21, 30]. Į bažnyčią šventinti velykinių valgių ūkio šeimininkas ir raitas nujodavo [3, 34]. Tuos iš bažnyčios pargabentus valgius vadindavo *švenčiolu* [13, 24] ar *švenčionu* [10, 23]. Po Prisikėlimo mišių visi skubėdavo namo, – „*eina kaip pakaustyti*“ [37]. Manyta, kad „*kuris greičiau pareis iš bažnyčios namo, tas greičiau apsidirbs ir darbus*“ [25]. O prabudę vaikai ant palangės kepurėje rasdavo Velykų bobutės paliktų margučių [3, 8, 18, 28]. Atvežusi juos „*gručko vežimėliu, pasikinkius vaško kumelaitę*“ [22]. Margučių gaudavo ir antrą šv. Velykų dieną aplankę krikšto tėvus (*podžius*) [37]. Margučių daužynės „*iš atimtinių*“ – jaunimo pasismaginimas [2, 4, 7]. Įsirengdavo ir sūpynes (*kliūbus*) iš karčių ar susuktų berželių, įtaisytas tarp dviejų medžių [6, 7, 14, 24]. „*Supdavosi iki kelnės nusmunka*“ [19]. Trečioji šv. Velykų diena skirta maldoms, kad ledai javų neišdaužytų [17]. O seniai sueidavo kortomis palošti (*kozaruoti*) iš degtukų [3]. Atvelykis šiame krašte vadinamas *pravadais* [36].

Kryžiaus dienomis (visą oktavą prieš Šeštines – Kristaus žengimo į dangų šventę) kiekvieną rytą žmonės eidavo pagiedoti Visų šventųjų litanijos prie išpuoštų kaimo kryžių ir kapinėse [3, 15, 18]. Maldos – palankiems orams, ūkio darbų sėkmei [7]. „*Vos išaušdavo, girdėdavosi jau vienam kaimo gieda, jau kitam*“ [2]. Tomis dienomis nesodindavo bulvių, nes manyta, kad sukirmys [20].

Per lygiadienį būta papročio namuose ant rytų pusės palangės pasižymėti rėmo šešėlio vietą saulei tekant. Tada kas rytą galima pasidžiaugti juo, vis toliau pasislenkančiu ir tarsi ilginančiu dieną, artinančiu pavasarį [5].

Tikro pavasario pradžia paskelbianti pirmoji perkūnija [12]. Ji „*nubudina gamtą*“ [6], „*atrakina žemę*“ [9]. Ant griaustinio „*supurentos*“ žemės galima ir basomis išeiti, atsisėsti ant jos [5]. Po pirmojo griaustinio galima net ir maudytis [9]. Tačiau jei pirmas griaustinis nuaidi, kai medžiai dar be lapų, pavasario orai bus blogi [1, 3, 7]. Ir dar svarbu pastebėti, iš kurios pusės pirmą kartą sugriaudžia. Iš to galima numanyti vasaros pobūdį. Jei pirmasis griaustinis iš vakarų – vasaros orai bus lietingi, iš pietų – vasara šilta [13]. Apskritai pirmosios perkūnijos sureikšminimas – baltiškosios mitologemos reliktas. Dievaičiui Perkūnui kitados priskirtos funkcijos – gamtos valdymas šiltuoju pusmečiu.

Pavasario žingsnius lydi paukščių parskridimas. Vieversys sugrįžta pirmasis, kovo 4 d., per *Kazimierines* [1, 3, 7, 10, 14]. Pempės žmonės laukdavo šv. Juoza-po dieną, kovo 19-ąją [5, 6, 7, 9, 10, 20]. Tik tą dieną gavėnios metu bažnyčioj „*duodavo šliūbą, jei mergai būdavo bėda*“ [18, 33]. Gandras (*garnys*) kiele po sparnu parneša kovo 25 d., Švč. M. Marijos apreiškimo dieną (per *Blovieščius*) [1, 7, 9, 15, 29]. Sakydavo, tądien „*negalima parnešti rykštės iš miško, nes gyvatė į namus pareis*“ [36]. O *garnys* šeimynai parneša *pavakarienį* [24], tada valgoma per dieną keturis kartus, nes diena pailgėjo, o darbų padaugėjo. Kregždės į gimtinę parskrenda paskutinės – per *Šeštines* [6]. Pavasaris tarsi baigiasi po *Jurginių*, kai varlės nutyla [10]. *Jurginės* (balandžio 23-ioji), sakydavo, yra judėjimo diena, nes nuomininkai tądien kraustydavosi nuo vieno ūkininko pas kitą [6, 21, 22, 23]. Šv. Jurgis laikytas galvijų globėju [29, 33], todėl „*į bažnyčių nešdavo kašę kiaušinių, kad su jais sektųsi*“ [1, 22]. Palaimos galvijams meldami, aukodavo ir sūrį, karką, skilandį [13, 23, 35]. Su arkliais per *Jurgines* nedirbama [25]. Toks pat draudimas ir per Šv. Morkų, balandžio 25-ąją, sakydavo, „*laukai neaugs ir gyvuliai kvaituliu sirgs*“ [4].

Žvaigždžių Sietynui leidžiantis į vakaro žarą, laikas dirvą rengti pavasario sėjai [14, 15]. Prieš pradėdamas varyti pirmąją vagą artojas persižegnodavo, pasiprašydavo sėkmės – „*Dieve, padėk*“. Ir pradžioje ardavo negiliai, kad arkliai veikiai nepavargtų (Balys, 1986, 3–4).

Žemės darbų eiliškumą pagrindinai sudėstydamas mėnulio fazės. Jo ciklas prasideda „*jaunu*“ – trijų dienų po astronominės jaunaties [2]. Beje, kaime jauno mėnulio ir jaunaties terminai neretai sutapatunami. Javus ūkininkai stengdavosi pasėti „*į pilnatį*“, kad varpos būtų pilnos [3], o grūdai stambesni [6]. Manoma, kad delčioje pasėti javai prastai auga [13]. Betgi tuomet išbertų į dirvą nei rugių, nei kviečių nepuolančios kirmėlės [14]. Pastebima, kad anksčiau dauguma ūkininkų atsižvelgdavo į mėnulį, pradėdami sėją [12].

Dirvonus plėsti reikia delčioje – piktžolės neatauga [1, 3, 4, 7]. Miežius patariama sėti „*jaunam mėnuliui stojus*“, kad varpos ilgesnės užaugtų [14, 15]. Šio darbo laikas būdavo nurodomas ir dar tiksliau – mėnulis turi būti „*trijų vakarų*“ (Balys, 1986, 49). Sėja – toks svarbus darbas, kad net smulkmenoms reikia didelės atidos. Pavyzdžiui, išeinant sėti, negalima iškratyti sėtuvės, antraip paukščiai javus lestų (LTA 1658/412). Javus pasėdavo iš ryto prieš pusryčius, o po pusryčių ligi vakaro jie jau turi būti užakėti (Balys, 1986, 11). „*O kad žvirbliai pasėtų javų*

nenaikintų, pradedant sėti, reikia eiti iš vakarų į rytus“ (LTA 436/153–93). Ir dar tokia įdomi pasarga sėjos metu, labai stipriai išreiškianti žemdirbio ryšį su žeme maitintoja: „*Jei sėjėjas per neapsižiūrėjimą paliks vieną biržę neužsėtą, tai ženklas, kad iš tų namų tais metais kas nors mirs*“ (Balys, 1986, 30). Savo javų lauko derlingumui padidinti būdavo imamasi ir maginių praktikų – nagi rezginę iš kaimyno lauko reiktų pertraukti į savąjį (Balys, 1986, 138).

Linus ūkininkai taikydavo sėti Šv. Petronėlės dieną, gegužės 31-ąją (Balys, 1986, 60). „*Moterišką*“ dieną parinkdavo todėl, kad visi darbai su linais – moteriški rūpestis. O štai kanapių sėjai – vėlgi tikslu nuoroda: geriausia jas sėti paskutinį delčios penktadienį (LTA 436/153–94).

Laukų darbams apskritai palankiausias yra pietų vėjas ([2], Balys, 1986, 12). Bet javus sėdavo ir šiaurio vėjo sulaukę – mažiau kenkėjų lauke veisis [5, 14]. Rugius sėjant, gerai, kai vėjas pučia skersai vagos, „*nes ir kertant bus į tą pusę pagulę*“ (Balys, 1986, 38). Į lauką sėjėjas išeidavo barzdos neskutęs, plaukų nekirpęs, nes sakydavo, „*kai plaukas trumpas, tai ir javai trumpi teauga, ilgas plaukas – ilgi ir javai*“ (Balys, 1986, 15).

Daržų sodinimo rūpesčiuose ir dabar neapsieinama be atodairių mėnulio fazei. Bendra taisyklė tokia: kas auga virš žemės, tą reikia sodinti ir sėti esant jaunam mėnuliui, kas po žeme – pilnatyje [1, 5]. Trumpiau tai taip nusakoma: „*Jaunas mėnulis – į virkščias, pilnas – į gumbus*“ [11]. Delčioje pasėtos daržovės jau užaugs menkesnės [8]. Tačiau persodinant daigus, kad jie greičiau prigytų, geriau išisaknytų, reikia palaukti būtent šios mėnulio atmainos [5].

Salotas, krapus, prieskoninius žalumynus palankiau sėti „*ant jauno*“ [3, 11]. Žirniai, pasėti pirmojoje mėnulio fazėje, labai žydi, bet nemezga [6]. Tad ir žirniams, ir pupelėms geriau tinka priešpilnio fazė [11]. O morkos saldesnės, minkštesnės ir sultingesnės, pasėtos būtent jaunam mėnuliui esant [6]. Burokėliams sėti delčios fazė tinka, nes antraip jie išaugs į žyduolius [6]. Ir kopūstams tas metas geras, kad galvos netrūkinėtų, būtų kietos [6, 11]. Betgi jų sėkmingai sėjai žinomas ir tikslus laikas: dvi dienos po pilnaties [14]. Agurkai ir pomidorai sodinami daugiausia per pilnatį [10]. Ir braškes reiktų persodinti būtent šią mėnulio atmainą [7].

Kai kuriuos daržų sodinimo darbus Pilviškių krašto šeimininkės stengdavosi priderinti konkrečioms kalendorinėms datoms. Štai svogūnus sodindavo per *Stasines* (gegužės 8 d.) [6]. O kad *cibuliai* gerai derėtų, sakydavo, „*jų lukštus slapta reikia nunešti ant viešo kelio, kad visi per juos važinėtų*“ (LTA 436/153–312). Agurkams tinkamas laikas – Šv. Urbono dieną, gegužės 25 d., net priežodis toks: „*Sėk agurkus per Urboną, bus pilni gurbai agurkų*“ [6]. Tris dienas prieš Šeštines, tris po šios šventės, sodinimo darbai sustodavo [7]. Tikėta, kad nesilaikant šio draudimo, darbo sėkmė nelydės, javai ir daržovės „*susikryžiuos*“. Būta ir dar vieno gamtos padiktuoto draudimo: kai saulė ir mėnulis dangaus skliaute kartu, nesodindavo žirnių ir pupų [1], nei kitų daržovių [2, 3]. Mat svogūnai ir ridikėliai tuokart išaugą žyduoliais [8, 14]. O štai daržines pupeles (*šebelbonus*), kad jų ankštys pilnos būtų, reikia sodinti savaitės pradžioje (Balys, 1986, 59). Suvalkijoje taip pat žinomas paprotys, kad radus lauke seną pantį ar šiaip kokį virvagalį su mazgu, reikia jį parnešti namo ir niekam nematant numesti gale agurkų lysvių,

kad geriau megztų (Balys, 1986, 103). Taip pat agurkų žydėjimo metu patariama surinkti pastebėtus vaisiaus nemezgančius žiedus (*pūstažiedžius*) ir juos išbarstyti tarp kiemo vartų, pro kuriuos dažniausiai vaikščiojama (LTA 436/153–92). Burokus sodinant, žemėje skylės prabadyti verta storu kuolu, tai ir runkeliai užaugsia tokio storumo, kaip tas kuolas (LMD 1706/2–14). Po saulės laidos darže niekas nedirbdavo, „*kad kurmiai žemės neverstų*“ [2, 6], „*visokie vabalai neėstų*“ [3]. Ypač negerai mėnesienoje laukuose darbuotis, nes „*dvasios prikibs ir darbų neužbaigsi*“ [5].

Ypatinga atida būdavo skiriama bulviasodžiui. Vyšnioms žydint – pats tas jo metas (Balys, 1986, 72). Žinoma, čia svarbi ir mėnulio fazė; geriausias laikas – pilnatis [1, 7, 12]. Tačiau į delčią mėnuliui „*nors biškį palinkus*“, bulvės mažiau kirmys [6]. Ir dar vienas patarimas – dangus turi būti kamuolinių debesų pilnas – „*grumstuotas*“ [14]. Tik viena išimtis: ir bulvių negalima sodinti per *kryžiaunas dienas* [2]. Krašte išplitus runkelių auginimui, tam taip pat buvo pritaikyta mėnulinė taisyklė: „*Runkelius – tik ne per jauną*“ [11].

O kad gėlės gražiai darželiuose žydėtų, moterys jas sėja „*jauname*“ [2, 8, 12, 14]. „*Tada ne tik labai ilgai ir gražiai žydi, bet esti pilnavidurės*“ (Balys, 1986, 110). Puošniesiems jurginams ši taisyklė taikoma iki šiol [2].

Dvasinė atgaiva nuo pavasarinių rūpesčių ir darbų – kiekvienuose namuose rengiamos gegužinės pamaldos (*mojavos* [19, 29], *mojinės* [21, 28] ar *mojus* [14, 23, 37]). Papuošus Švč. Mergelės Marijos paveikslą ievų žiedais, sprogstančių berželių šakelėmis, rūtų vainiku, popierinėmis rožytėmis, *švariajame* kambaryje būdavo giedama litanija [13, 22, 31, 35]. Po pamaldų jaunimas dar ir pašokdavo [3, 26, 30, 36].

2. Vasaros darbų rūpesčiai. Sekminės – gamtos suvešėjimo šventė. Iš gilių senovės ateinantis paprotys – berželių šakelėmis papuošti stubų vidų, prikalti jų ir prie durų. Piemenėliai tądien labai anksti keldavosi – dar tik švintant, nes pramiegojęs bus visus metus vadinamas *spirgučiu* [6, 8, 14, 32, 37]. Išgindavo šūkaudami, dainuodami (*oliuodami*), o ganiavoje būdavo palikę geros žolės kampuką, kad greit priganytų [3, 19]. Karves piemenukai pargindavo vainikuotas, o pagrojė karklinėmis dūdelėmis po langais, iš šeiminkės gaudavo sūrį, kiaušinių [5, 8, 10] arba *sekmipinių* – gal net kelis litus [7, 18, 28]. Piemenaitę šeiminkė nudžiugindavo padovanodama skarelę [22]. Pavakare piemenys kepdavosi bendrą kiaušiniene [2, 4, 20]. Jaunimo Sekminių džiugesys – tarp medžių įrengtos sūpuoklės [3]. O per *Devintinį* – Dievo kūno šventę (devintos savaitės ketvirtadienį po Velykų) bažnyčioje šventindavo darželio gėles [2]. Parsinešę užkišdavo jas palubėn. Mirus kam iš namiškių, jų įdėdavo karstan [18, 25].

Vasarą žemės ūkio darbams reikia itin gero oro. Tad jo permainų požymiai gamtoje būdavo kuo atidžiausiai sekami, perpasakojami ir jaunajai kartai. Labai tikslus orų kaitos ženklas – šviesus ratas apie mėnulį [1], kuris šiame krašte vadinamas *drigne* [3, 10], *drigme* [4] ar *drėgne* [8]. Aiškinama taip: „*Jei drignis toli nuo mėnulio – dargana bus už trijų dienų, jei arti – tuoj lietus*“ [6, 11]. Apskritai, jei mėnulis „*ūkanotas, murzinas, drumzlinas*“, kita diena bus lietinga [4, 7], apniukusi [6, 12]. Nebūtina artėjančio lietaus požymių dairytis danguje – jie čia pat: jei vištos ilgai neina tūpti – rytojaus dieną būtinai lis; prieš giedrą jos anksti miegui pasirengia [8]. Varnos ant žemės vaikšto, kregždės žemai skraido, dūmai pažeme

driekiasi – vis prieš lietų [17]. Lietų atneša „galvoti“ debesys [13]. O jeigu gandrai, šie žmogaus įnamiai, jauniklius meta iš lizdo, vasara bus karšta [8].

Griaustinio vasarą labai bijota, jo sukelti gaisrai anksčiau yra nusiaubę ne vieną kaimą ar sodybą. Dar ir mūsų dienomis nelabai pasitikima perkūnsargiu, naudojami taip pat tradiciniai apsaugos metodai. Manoma, kad labai pravartu namuose turėti kriaukšlę Agotos duonos ir šventinto vandens [2, 5, 16]. Kylant grėsmingam audros debesiui, šeimininkai užkišdavo krosniakaiščius (*juškas*), namus pasmilkdavo kadagio verba [2, 4, 7, 9], šventintomis žolelėmis [5], pašlakstydavo šventintu vandeniu [9], uždegdavo grabnyčių žvakę [22], apeidavo aplink namus, paskambindami šv. Pranciškaus varpeliu [5, 26]. Dar būta iš prosenovės atėjusio tikėjimo, kad nuo ugnies saugant namus, negalima laikyti raudono gaidžio [10]. Juk ir gaisras įvardijamas *raudonu gaidžiu*.

Kai ateina metas šienapjūtei, į mėnulio fazę vėlgi verta atsižvelgti: kad atolas gerai atželtų, šienaujama per jauną [6, 12]. Kalendorinė šienapjūtės data – Antaninės, birželio 13-oji. Merginos viena kitai slapčiomis pakuždėdavo: „*Nori gerą vyrą gauti – melskis į šventą Antaną*“ [10].

Vasarvidžiu laikomos Joninės. Išvakarėse paslapčiomis vaikinai „*Jonams keldavo vainikus iš ažuolų lapų, iš gėlių*“ [16, 22, 35]. Kai kuriuose didesniuose kaimuose prieškariu imta rengti jaunimo vakarones prie laužo [2, 5, 37]. Mergaitės ten būdavo pasipuošusios gėlių vainikais [24]. Dvyliktą nakties jaunimas eidavo ieškoti paparčio žiedo [10, 11, 13, 30]. Iki tos svarbios šventinės datos reiktų pasirinkti vaistažolių – jų galia stipriausia, jei bus surinktos iki pilnaties [5, 6, 8, 13, 14]. Vaikams sakydavo, kad Joninių rytą saulė tekėdama šoka [2, 8]. Tačiau sunku tai pamatyti, nes ir per Jonines, ir per Petrines dažniausiai ji teka į lietaus debesis. Jei gegutė dar kukuotų po Šv. Jono – ruduo bus ilgas [6]. Joninių šventės tradicija šiame krašte buvo beišnykstanti, senosios apeigos teišliko aidu – rytmečio rasos sureikšminimu. Manoma, kad vasarvidžio rasa esanti ypatinga: ji gydanti reumatą [3], tepant ja, nyksta visokie spuogai, egzemos [8], dedervinės [5, 10, 12], iššutimai ir šlakai nuo veido [11]. Rasa gydydavosi ir suskirdusias, sutrūkinėjusias bei skaudančias kojas [2], pasivaikščiojus basomis po rasą mažėja jų prakaitavimas [5]. Ant lango stiklo iškritusia rasa galima pasitepti sutrūkinėjusias lūpas – išgydo [7]. Ogi pamačius delčią, galima karpų nuo rankų atsikratyti: tam reikia paimti iš po kojų akmenuką ir mesti per galvą, tada nueiti neatsisukus – pranyks ir karpos [6].

Mitinė sąmonė saulei buvo priskyrusi dideles gamtos ir žmogaus darbų globos galias. Vaikams drausdavo į saulę rodyti pirštu, pagąsdindami, kad jis nudžius. Piemenukai žinodavo, kad trumpiausias šešėlis yra vidurdienį, matuodavo jo ilgį pėdutėmis [12]. O jei jau savo šešėlį peržengia – laikas gyvulius ginti namo pietų [1, 4, 7]. Turėdavo netgi saulės laikrodį pasidare: išmeigę į žemę lazda ir akmenukais valandas sužymėję [5].

Saulei nusileidus, suaktyvėjanti negatyvioji mitinių būtybių veikla. Todėl po saulės laidos būdavo draudžiama dirbti. Tačiau kiaušinius sudėti perinčiai kalakutei (*po kurka*) – tai labai tinkamas metas. Jie gerai skils, viščiukai nebus „*kiaurabambiai*“ [9]. Taip pat ir mėnulio pilnatis tam geras laikas. O „*leisti delčioj*“ viščiukai būna rėksniai, labai cypsi [6]. Geriau tam reikalui palaukti mėnulio

„tuštumos“ [15]. Ir dar vienas patarimas – verbų žolėmis aprūkyti kiaušinius bei gūžtą (LTA 436/153–88).

Kirsti rugius žmonės stengdavosi per pilnatį – grūdai stambesni, gerai byra [6, 7]. Tačiau manyta, jog graužikai suvežtų klojiman rugių neliečia, jeigu jie bus nukirsti delčioj [3, 4, 12]. Paskutinę pradalgę kertant, reikėtų surišti porinį skaičių pėdų, ne *lyčną*, kitaip ir kirtikas, ir grėbikė paliks tais metais viengungiai (Balys, 1986, 177). Tikėtina, kad tai kitados rugiapjūtės papročiuose buvusių apeigų javo dvasiai pagerbti atspindžiai.

Dėl oro sąlygų rugiapjūtės darbas gali ir susivėlinti, nes jaunam mėnuliui esant prasidėjęs lietus ilgai nesiliauja [3]. Per „*Septynius brolius miegančius*“, liepos 10-ąją, būtinai turėtų palyti, antraip vasarojaus derlius bus visai menkas. Tačiau ta diena lietūs nesibaigs, lietingos būna dar trys savaitės [1], o gal ir visos septynios [5]. Kaip tuomet laukiama vaivorykštės pasirodant! Vaikams pasakojama, kad gražioji laumės juosta traukianti vandenį į jau išsilijusius debesis [13]. Vadinama ji ir Dievo rykšte – „*vienas jos galas miške, kitas – šuliny*“ [3].

Žolinė (rugpjūčio 15 d.) – tai derliaus šventė ir proga giminės susitikimui, pabendravimui. Bažnyčioje šventinamos išaugintos daržovės [36]. Taip pat ir puokštelė *daržo kvietkų* [12] pramaišiu su javų varpomis [24]. Daug gėlių būdavo paliekama bažnyčioje, o namuose jos sudžiovintos laikomos prie šventų paveikslų. Mirus šeimynykščiui, tų žolelių įdedama į karsto pagalvėlę [2, 8, 14, 28, 37]. Sakydavo, kad pašventintomis gėlėmis galima ir kurmius išvaryti iš daržo [20].

Vasara su savo darbais ir džiaugsmiais greit prabėga; jos pabaiga – Šv. Baltaramiejus, rugpjūčio 24-oji, kai gandras „*išsineša paldienius* [pavakarius]“ [6].

Ne kartą paminėjus darbų atodairas mėnuliui, reikia pažymėti, kad jo fazių poveikį žmogus pastebėjo jau laukinės gamtos reiškiniuose. Jaunam mėnuliui esant geriau dygsta grybai [5, 14], o delčioje jie labai kirmija [15]. Atsivestą „*per jauną*“ veršiuką patariama auginti, o delčios meto – bus kiauradantis, skurs ir neaugs [6, 9]. Per pilnatį karvės daugiau mūkia, labiau ir sparvos jas puola [6]. Manyta, kad gyvulius reiktų kergti, mėnuliui esant pirmoje fazėje [3].

Iš gyvosios gamtos stebėjimų bei ilgametės ūkininkavimo patirties bus kilęs ir šio nakties dangaus šviesulio mitologizavimas. Tas metas, kai danguje nėra mėnulio, laikytas nepalankiu darbų sėkmei [11]. Tokios naktys vadintos *tamsiomis* [1, 2, 7, 8] ar tiesiog *tuštuma* [6]. O štai pirmą kartą pamačius trijų dienų mėnulį (neomeniją), jis džiugiai sveikinamas: „*Jau gavom jauną!*“ [11], „*Ragas ant dangaus!*“ [6]. Tada reikia sukalbėti tris kartus *Sveika, Marija* [8]. Sudėtingiau yra su mėnulio pilnaties vertinimu, tame randami labai skirtingais laikmečiais susidarę vaizdiniai. Pilviškių krašte sakoma, kad pilnatyje matosi žmogaus veidas ar merga su naščiais [6, 9]. Šie antropomorfiniai vaizdiniai yra kilę iš baltiškiosios mitologijos. Sakmėse Mėnulis priglobia skriaudžiamą, persekiojamą našlaitę, pasiūstą vandens. Taip pat pasakojama, kad mėnulyje matosi piktasis Tvardauskas – jis vandenį neša, ten pakliuvęs už blogus darbus [1, 13]. Šiuose pasakojimuose suplakta ankstesnioji sakmė ir istorinio laikmečio legenda apie valdovo Žygimanto Augusto magą. Beje, *pan Twardowski* – populiarus ir kaimynų lenkų folkloro personažas. Dar Tvardausko legenda kartais supinama su Senojo Testamento pasakojimu apie Kainą ir Abelį. Atseit du pikti kaimynai Tvardaukas ir Girdauckas nepritapę tarp žmonių, juos

velnias ir nunešęs į mėnulį [3]. O gal vienas jų ten matosi pasikoręs, kamuojamas brolžudystės nuodėmės [6].

Vėl į archaiką gražina draudimas vaikams rodyti pirštu ir į mėnulį. Sakydavo, „*dūšioms akis išbadysi*“ [5]. Miegančius vaikus saugodavo nuo pilnatis šviesos, užtraukdavo užuolaidas [1], kad neimtų „*lakstyti*“ ar „*blūdyti*“ naktimis [7, 9]. Manyta, kad mėnulio apšviesti, gali tapti nervingi ar net lunatikai [8]. Po saulės laidos drausta ir kūdikio vystyklus skalbti [11], juolab juos išdžiaustyti mėnesienoje [13, 14].

Gamtos reiškinių sąsajų su mėnulio fazėmis taisyklės similitinės magijos principu perkeliamos ir į socialinį gyvenimą. Manoma, kad piršliais važiuojant, kai mėnulis jaunas, sėkmė tikrai lydės [5, 12]. Ir vestuves patartina kelti per jauną ar pilnatyje [4]. „*Pilnatis vestuvės – sveika ir pilna šeima*“ [8]. Taip pat krikštynomis tas laikas yra pats tinkamiausias [8]. Žinia, žmogaus būdai ir likimui mėnulis taip pat turi įtakos: jaunam gimę pasižymi gera sveikata, ilgu gyvenimu, o kitaip klostosi senugaly gimusiems [5]. „*Jaunam gimęs, jaunai ir atrodo*“ [10]. Pilnatyje gimsta sveiki kūdikiai [9], nors senatvėje juos daugiau kamuojančios sąnarių, kvėpavimo takų ligos [6].

Fazių kaitos pagrindu paros kitados buvo suskirstytos į savaites. Nors žemdirbystė seniausiai mėnulinį kalendorių pakeitė sauliniu, kultūros paveldas išsaugojo daug senojo kalendoriaus bruožų. Ne tik *mėnesio* pavadinimą, nebesiejama su mėnuliu, bet ir skirtingą savaitės dienų traktavimą. Nevienodai reikšmingos jos esančios: pirmadienis – tuščia diena [4, 5], pradėti tądien darbai nesiseka [8]. Darbų sėkmės laidas – imtis jų antradienį [12]. Net žmogaus būdas priklausęs, kurią savaitės dieną jis yra gimęs. Štai sekmadienį (*nedėlioj*) gimę – linksmi, sumanūs [5].

Statydami trobesius žmonės taip pat atsižvelgdavo į mėnulio fazę. Statybą pradėti gerai penktadienį, tada namo sienų kinivarpos nepuola, jame neišiveisia graužikų [3]. O per delčią pradėtas statyti namas neužsideda [9].

3. Rudens ir žiemos darbai. Jeigu paukščiai skuba išskristi, reikia paskubėti ir su rudens darbais. Paukščiai anksti susiruošia į kelionę – bus ankstyvas ruduo, greit užšals. Tik nuaidėjęs griaustinis pažada dar ilgą rudenį [2]. Ogi rudens pradžios požymis – miške pasirodę kelmučiai [13].

Ruošdami maisto atsargas žiemai, žmonės taip pat stebėdavo mėnulio išvaizdą. Ilgametė patirtis sako, kad kiaulę skersti reiktų delčioje [1, 2, 4, 7, 8]. Tada rūkyta mėsa gerai laikysis, nekirmys [11, 12], neišgels (*nerūdys*) [15]. Tačiau girdėtas ir toks pamokymas – „*jei labai čėdysi, ims ir surūdys*“ [6]. Tinka skerdimui tos dienos, kurių pavadinime nėra „r“ garso (penktadienis, šeštadienis) [6]. Šis linksmas tikėjimas – iš savaitės dienų pavadinimų sąskambio su žodžiu „kirmėlė“. Delčioje skerstos kiaulės mėsa susitraukia, sakoma, „*į bliūdą idėjus, nėra kas valgyt*“ [6], priešpilnyje paskerstos – „*minkšta mėsa ir puode jos daug*“ [14].

Kopūstus, burokėlius ir agurkus šeiminkės ragždavo tik delčioj [2, 6, 7, 11] arba pilnatyje [10]. Kopūstai kietesni, jei užraugti per delčią [1, 4, 5, 14]. Jauname užraugti – tik greitam vartojimui, nes būna visai minkšti [2].

Mykolinių, rugsėjo 29-osios, vėjas pranašauja būsimą žiemą: jeigu jis pučia iš pietų, žiema bus šilta, jei iš šiaurės – šalta [14]. Paskutinė rudens šventė – Šv. Martyno diena, lapkričio 11-oji. Ji užmena, kokia bus žiemos pradžia: „*Jeį tądien*

žąsis ant vandens, per Kalėdas bus ant ledo“ [1, 2, 4, 11, 19, 20], „Jei purvynais per Martyną brendu, tai ant Kalėdų einu ledu“ [17]. Sakydavo, kad „Martynas į vandenį geležį įmeta“ – maudytis jau per šalta [9, 27, 37]. Piemenukai artindavo ganiavos pabaigą ir šaukdavosi žiemą, mėtydami nukritusių lapų glėbį – „kad tik greičiau sniegulis!“ [11].

Tikrai rudeniškos nuotaikos yra *Visų Šventųjų diena* (lapkričio 1 d.) ir *Vėlinės (Uždūšinės)* (lapkričio 2 d.). Tądien aplankomi ir sutvarkomi artimųjų kapai, elgetoms nuvežama maisto, drabužių, duodama ir pinigų, kad pasimelstų už giminės mirusiuosius [2, 5, 13, 15, 33]. Sakydavo, kad *Vėlinių* naktį į namus pareina mirusiųjų sielos (*dūšios*), tad ant stalo reikia palikti vakarienės maisto [20]. Žvakutėmis kapus pagerbti nėra sena tradicija, ji paplito tik po Antrojo pasaulinio karo [7, 9, 24, 29, 36].

Pirmoji žiemos šventė – Šv. Andriejus, kartu tai ir *advento* pradžia. Todėl ir sakoma: „Šv. Andriejus striūnas sutrauko – negalima grajinti iki Kalėdų“, tad su pasilinksminimais baigta [16, 17, 37]. Merginos nusilauždavo vyšnios šakelę, pasimerkdavo ant palangės. Tikėdavo: jeigu iki *Kūčių* pražydės – ateinančiais metais ištekės [36]. Kitas krašte paplitęs priežodis „*Mikalojus kala – Kalėdos zalatija*“ irgi kalba apie kontrastingus gruodžio orus – šalta mėnesio pradžia lemia šiltą jo pabaigą. O kai iškrenta pirmasis sniegas – po mėnesio jau lauk tikros žiemos [13].

Pastebima, kad mėnulis dabar jau eina kaskart vis aukščiau [13], „*saulės vasaros keliu*“ [3]. Pati saulutė vidurdienį taip žemai, kad „*neperkopia tvartelio*“, o juk vasarą iškildavo aukštai virš stubos [15]. Vyrų žiemos darbas – susikirsti medžių statyboms. Tam reikalui būtinai reikia sulaukti delčios arba „*per seną*“ – tik iš tuo laiku pasiruoštų rąstų namas bus šiltas [4, 8, 14], rąstai ilgai netrūnys [5]. Statyboms netinka palaukėje augę medžiai – „*tokius labai vabalai varpo*“ [6].

Žiemą kaimo žmogui apskritai mažiau svarbių darbų, tačiau ir kitus derindavo su mėnulio faze. Štai tikėta, kad tinklus numezgus pilnatyje, daug žuvų į juos paklius (LTA 1658/551). Merginos plaukus pasikirpdavo, kai dangaus skliaute matyti jaunas mėnulis [1, 5, 7, 10]. Tada stipresni, sveikesni ir greičiau atauga [5, 6]. Delčioje kirpti – negreit ataugės [8].

Žiemos orų permainos ženklai gamtoje tokie: prieš šaltį varnos tupi medžių viršūnėse [1], dūmai iš stubos kamino kyta stačiai aukštyne [3, 9]. Nesunku atspėti atodreki: medžiai apšarmoja [4], dūmai iš kamino sklaidosi į visas puses [9], katės labai nagus galandasi [13], šunys voliojasi sniege [13], varnos medžių šakose žiūri į vakarus [13]. Pasitaiko kartais išgirsti griaustinį žiemą – negeras tai ženklas: bus šalta likusi žiemos dalis, blogas pavasaris, nekokie ir visi metai [1, 4, 10]. O ir atodreki atneša šis ženklas [7, 12].

Pažvelgęs į gilų žiemos dangu, kaimo žmogus atsidūsėjęs pasakys: kiekvienas turime savo žvaigždę. Krentanti žvaigždė – išskrendanti iš šio pasaulio žmogaus siela [8, 12]. „*Krinta žvaigždė – kažkur mirė žmogus*“ [1, 2, 5, 7]. Gal todėl ir Grįžulo Ratai – *sulūžę* [3, 4].

„*Prieš Kalėdas atskaičiuodavo dvylika dienų ir žiūrėdavo, koks bus oras kuriai dienai – toks oras bus tą sekančių metų mėnesį*“ [6, 31]. *Kūčių* diena ypatinga, ji turi griežtą draudimą – kad tik vėlių neužgavus. Negalima ant slenksčio ką pasidėjus kapoti, po juo – *sielų čysčius*. Negalima „*vandenio šiaip virti, reikia nors keletą kruopų*“

įmesti, antraip sielos ten kentės“ [22]. Šiuose tikėjimuose – prosenoviškojo mirusiųjų kulto aidai, bene ryškiausiai atsiskleidžiantys šios svarbios šventės papročiuose.

Kūčių stalui prireiks dvylikos patiekalų – tiek buvo apaštalų ir tiek pat mėnesių metuose [4, 16, 24, 25]. Tradiciniai šių apylinkių valgiai: silkė su aliejumi, raugintas avižinis ir spanguolių kisieliai, aguonpienis su kūčiukais, miešimas, uogienė, šutinti žirniai ir kviečiai [15, 22]. Labai svarbu gerai avižinį kisielių paruošti, tad net paraginimas toks: „Virk, kisieliau, bėk, Motiejau, apie kluoną!“ [13]. Arba vaikams liepdavo basomis apibėgti stubą [29], ant vienos kojos *kazoką* aplink stubą apšokt [26]. Tarp valgių būtina turėjo būti ir obuolys [32], nes juo „Ieva prigavo Adomą“ [2], „Adomas užspringo, Ievos prigundytas obuolį valgyti“ [14, 17]. Obuolį valgydavo iškart po kalėdaičio (*plotkelės*) [4, 14]. Šutintus žirnius išsunkdavo per šiaudus, kuriais paskui apjuosdavo obelį, kad obuolių būtų tiek, „kiek žirnių per šiaudus nusirito“ [4]. Šienas po staltiese – jau benykstanti tradicija [7, 14, 28, 34]. Po šventosios vakarienės stalo nenukraustydavo, „nes ateina giminės sielos valgyt“, o gal angelai ir šventieji [10, 22, 24]. Merginos vedybinių burtų ir spėjimų eidavo į klėtį – „ten nėra švento daikto“ [18]. Kitą dieną vaikus aplankydavo *Kalėdų Senelis* ir apdalydavo riešutais ir saldainiais [2, 21, 26, 27].

Taip ir sukasi metinių švenčių ratas, susiklostęs iš žemės ūkio darbų derinimo su gamtos reiškiniais, valdomais periodinio dangaus šviesulių judėjimo. Jis suponuoja ir ciklinę laiko sampratą, tapusią pagrindu tradiciniams papročiams.

Išvados. Pilviškių valsčiaus kaimo žmonių atmintyje tradicinių kalendorinių papročių nėra gausu, tačiau pasitelkus ir archyvinius duomenis, pavyksta apčiuopti buvusio žinių masyvo struktūrinius bruožus. Čia išvelgiami tiek archajiškojo mėnulio kalendoriaus relikvai, tiek vėliau susiformavusių sezoninių darbų ciklų agrarinės magijos elementai. Mėnulio fazių įtakos agrokultūrai žinios priskirtinos praktinės etnožinijos sričiai, nes turi tam tikrą objektyvų pagrindą. Tikėjimai mėnulio poveikiu žmogaus gyvenimo įvykiams yra išsiskyrusio tradicinėje kultūroje paralelizmo tarp gamtos reiškinų ir žmogaus gyvenimo įvykių išraiška. Tai similitinės magijos dalykai. Kolektyvinė kaimo žmonių atmintis atspindi ciklinę laiko sampratą, labai būdingą žemdirbiškos kultūros etnosams.

Pateikėjai (1981 m.):

1. Adomaitienė (Šermukšnaitė) Marijona, gim. 1892, gyv. Opšrūtų k.
2. Bagučauskienė (Kemežaitė) Uršulė, gim. 1897, gyv. Pilviškių mstl.
3. Bendaravičius Juozas, gim. 1903, gyv. Nadraušvės k.
4. Brazienė (Dabregaitė) Magdė, gim. 1908, gyv. Guřbšilio k.
5. Bružikienė (Brazauskaitė) Ona, gim. 1903, gyv. Penkvalakių k.
6. Čekauskienė (Bendaravičiūtė) Anelė, gim. 1924, gyv. Smalinų k.
7. Danilevičius Vaclovas, gim. 1901, gyv. Dugnų k.
8. Galeckienė (Padolskytė) Anastazija, gim. 1899, gyv. Kūpčiškių k.
9. Gulius Mečislovas, gim. 1907, gyv. Rūdės k.
10. Gustaitienė (Vaičekauskaitė) Marija, gim. 1913, gyv. Opšrūtų k.
11. Ivanauskas Vytautas, gim. 1923, gyv. Smalinų k.
12. Jasaitis Jonas, gim. 1894, gyv. Opšrūtų k.
13. Kaminskienė (Kulbokaitė) Uršulė, gim. 1913, gyv. Júodupių k.
14. Krikščioniūnienė Emilija, gim. 1906, gyv. Opšrūtų k.
15. Kubilinskienė (Bulkauskaitė) Magdalena, gim. 1901, gyv. Gižų k.
16. Lekešys Juozas, gim. 1907, gyv. Strielčiškių k.
17. Mačienė (Ikaitė) Juzefa, gim. 1913, gyv. Bebrinių k.
18. Mačytė Magdalena, gim. 1902, gyv. Strielčiškių k.

19. Mačiulaitis Juozas, gim. 1924, gyv. Opšrūtų k.
20. Matulionienė (Žolynaitė) Marija, gim. 1921, gyv. Gurbšilio k.
21. Navickienė (Aleksandravičiūtė) Anelė, gim. 1940, gyv. Gižų Daržininkų k.
22. Pakutkienė (Dulskytė) Anelė, gim. 1924, gyv. Leitmargių k.
23. Pastarnokas Vitas, gim. 1924, gyv. Paežerių k.
24. Pėsčiakienė (Butkytė) Agota, gim. 1898, gyv. Katinėlių k.
25. Poniškaitienė (Muraškaitė) Adelė, gim. 1908, gyv. Opšrūtų k.
26. Rudzevičiūtė Magdalena, gim. 1908, gyv. Sausbalių k.
27. Rugienis Jonas, gim. 1919, gyv. Gižų k.
28. Rumbauskienė Bronė, gim. 1923, gyv. Kuprėliškių k.
29. Simanauskienė (Šunskiūtė) Uršulė, gim. 1902, gyv. Būdviečių Gudėlių k.
30. Siaukaitytė Dana, gim. 1931, gyv. Opšrūtų k.
31. Stankevičius Vincas, gim. 1919, gyv. Sarmačinų k.
32. Šebonka Vincas, gim. 1914, gyv. Ramoniškių k.
33. Šilingienė Anelė, gim. 1916, gyv. Kūpčiškių k.
34. Šlekys Stasys, gim. 1921, gyv. Kuprėliškių k.
35. Tamašauskienė (Garnytė) Stefanija, gim. 1906, gyv. Opšrūtų k.
36. Ulbinienė (Markevičiūtė) Juzė, gim. 1909, gyv. Penkvalakių k.
37. Veiveris Vladas, gim. 1912, gyv. Opšrūtų k.

Pateikėjai (1994–2012 m.):

1. Bronius Antanavičius, gim. 1918 m. Kartupėnų II k.
2. Anelė Žemaitienė (Balsytė), gim. 1921 m. Užbalių k.
3. Jonas Byla, gim. 1935 m. Paežerių k.
4. Adolfas Bukaveckas, gim. 1917 m. Starkų k.
5. Salomėja Macijauskienė (Gavėnaitė), gim. 1907 m. Slabados k.
6. Janina Olekienė (Luobikytė), gim. 1933 m. Miknaičių k.
7. Bronė Valinskienė (Mičiulytė), gim. 1929 m. Starkų k.
8. Julija Povilaitytė, gim. 1915 m. Leitmargių k.
9. Motiejus Sabaliauskas, gim. 1916 m. Gudėlių k.
10. Marija Paškauskienė (Senkaitė), gim. 1917 m. Šiaudiniškių k.
11. Birutė Staneikaitė, gim. 1920 m. Ambrasų k.
12. Juozas Urbonavičius, gim. 1920 m. Starkų k.
13. Aldona Baltrušienė (Urbotytė), gim. 1921 m. Degūčių k.
14. Marcelina Kymantienė (Vaitkūnaitė), gim. 1924 m. Pilviškių mstl.
15. Vida Vosylienė (Voveraitytė), gim. 1936 m., gyv. Paežerių k.

Kalendorinių švenčių papročius Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos ekspedicijoje 1981 m. užrašinėjo Danutė Daleckaitė ir Stasė Laučiškytė (pirmas pateikėjų sąrašas; tekste nurodyta pajuodintu skaitmeniu). Jų sudarytos anketos saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje. O medžiagą pagal astronominių liaudies žinių klausimyną 1994–2012 m. rinko Lietuvos edukologijos universiteto studentai: Laimutė Armanavičienė, Edgaras Bagdanavičius, Danguolė Bylaitė, Darius Dziejgoraitis, Eglė Jonaitytė, Antanas Meištas, Sonata Paškauskaitė, Kęstutis Šalavėjus, Elena Šventoraitė. Užpildytos anketos saugomos Lietuvos etnokosmologijos muziejaus archyve.

Literatūra

- Balys J. 1986: *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silver Spring.
- Klimka L. 1995: Rinkime senąsias astronomines žinias, *Mūsų kraštas*, nr. 7, p. 141–146.
- Klimka L. 2004: Liaudies papročiai ir tikėjimai: semantinis diskursas, *Lokalsios bendrijos tarpdalykinis požiūriu*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 54–58.
- Klimka L. 2009: *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 196 p.
- Lietuvių mokslo draugijos archyvas.*
- Lietuvių tautosakos archyvas.*
- Astronominių liaudies žinių archyvas Lietuvos etnokosmologijos muziejuje.*

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Pilviškiai“ (vyr. redaktorius sudarytojas Venantas Mačiekus).

Straipsnio kalbos redaktorius Juozas Misevičius, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).